

*dr Renata Śliwa*¹

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

dr Piotr Waląg

Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie

Industrializacja i deindustrializacja gospodarki. Przyczynek do dyskusji nad reindustrializacją gospodarki Polski

WSTĘP

Pierwsze kraje industrializujące się – wprowadzające nowe techniki produkcyjne, notowały istotne zmiany wydajności pracy, przyczyniając się do inicjowania procesu zmiany struktury wydatków i produkcji w gospodarce. Zmiany te doprowadzały w ten sposób kraje do rozwinięcia szerokich możliwości wzrostu dobrobytu gospodarczego społeczeństw. Począwszy od XIX wieku, z Wielkiej Brytanii nowe metody produkcji przetwórczej rozprzestrzeniały się do innych krajów, umacniając w nich procesy industrializacyjne, niosąc wraz z nimi konsekwencje ekonomiczne i społeczne. Kraje rozwijające się pozostawały w dużej mierze zdominowane przez rolnictwo. Wzrost gospodarczy w krajach rozwiniętych, bazujących na przemyśle (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Belgia, Szwajcaria, Francja, Niemcy, Rosja, Japonia) generował rosnący popyt na produkty rolne i inne nisko przetworzone z krajów rozwijających się. Komunikacja transportowa i teleinformatyczna, która rozszerzyła kanały handlowe wzmocniła eksport dóbr rolniczych i górniczych do gospodarek rozwiniętych. Dobra te przetworzone w krajach przemysłowych zostawały następnie reeksportowane do krajów rozwijających się, pozbawiając je w dużej mierze potencjału do kształtowania własnej ekspansji industrialnej. Lata powojenne połowy XX wieku przyniosły zjawisko szybkiego nadganiań wzrostu gospodarczego przez kraje rozwijające się, co silnie połączone było ze zjawiskiem późnej industrializacji stymulowanej procesami globalizacyjnymi czy rozszerzaniem możliwości transferowych technologii Szrimai, 2012, s. 1–33].

¹ e-mail: renatasliwa@gmail.com.

Industrializacja z podziałem pracy, jaki niewątpliwie był jej udziałem, ukonstytuowała warunki stabilnego wzrostu produktywności w krajach obecnie wysoko rozwiniętych². Przemysł był motorem w procesie doganiania w krajach takich jak Japonia, Tajwan czy Korea Południowa. Jakkolwiek, uruchomione industrializacją procesy społeczno-gospodarcze doprowadzają w obecnej dobie rozwoju do naturalnego efektu, jakim staje się deindustrializacja. Ten etap kształtowania się struktury gospodarek, szczególnie w kategorii zatrudnienia, przyniósł ze sobą szeroki wachlarz niejednoznaczności, w tym negatywnych – od masowych zwolnień poczynając, poprzez rosnące nierówności, aż po straty na potencjale wzrostu kończąc. W kategoriach produkcji deindustrializacja kształtowała się jako zjawisko mniej drastyczne i bardziej ujednolicone w poszczególnych krajach [Rodrik, 2016, s. 1–33].

Zarówno problem (re-)industrializacji, jak i deindustrializacji niosą wiele wątków analitycznych. Niniejsza praca ma na celu ukazanie jednego z ujęć problematyki wzrostu gospodarczego ujmowanej od strony zmian strukturalnych gospodarek, w tym gospodarki Polski.

U podstaw mechanizmu przemian strukturalnych krajów dziś wysoko rozwiniętych leżał głównie postęp techniczny i zmiany struktury spożycia ludności. W krajach doganiających istotną rolę odegrał wzmożony handel międzynarodowy (późna industrializacja stymulowana rozwojem technologii i globalizacji). Obydwa ujęcia źródeł zmian strukturalnych nieodłącznie związane są z istotą funkcjonowania gospodarki rynkowej.

Pytanie badawcze sprowadza się do zapytania o prawidłowość zmian i pożądaną kierunek zmian strukturalnych na przykładzie gospodarki Polski.

Głównym celem opracowania jest ukazanie przebiegu procesów zmian strukturalnych w warunkach Polski jako gospodarki, która wchodząc w fazę deindustrializacji nie wyczerpała jeszcze w pełni potencjału, jaki kryje industrializacja, z wciąż nienasyconym popytem wewnętrznym na dobra przemysłowe i niekorzystanymi możliwościami wypracowania silniejszych niż dotychczas przewag komparatywnych.

Za pomocą podejścia Kaldora (od strony produkcji) oraz przy wykorzystaniu prostych wskaźników makroekonomicznych (od strony zapotrzebowania) ukazana została argumentacja na rzecz zasadności przeprowadzenia w Polsce reindustrializacji w celu wzmocnienia podstaw wzrostu gospodarczego w tym kraju i zmniejszenia dywergencji realnej między Polską a takimi gospodarkami jak Stany Zjednoczone, Niemcy czy Wielka Brytania.

Pierwsza część pracy obejmuje podstawy teoretyczne rozważanych problemów, które następnie w dalszej części opracowania zostaną poddane analizie i wnioskowaniu. Przedmiotem rozważań teoretycznych uczyniono przede wszyst-

² Poziom dochodu narodowego netto (GNI) *per capita* powyżej 12 736 USD liczone metodą World Bank Atlas (na 1.07.2015); <http://data.worldbank.org/news/new-country-classifications-2015> (dostęp: 19.05.2016 r).

kim takie zagadnienia jak skutki deindustrializacji i industrializacji gospodarek umocowane w literaturze przedmiotu. Rozróżnienie tych efektów zostanie przedstawione dla krajów rozwiniętych i rozwijających się, co pozwoli wzmocnić późniejsze wnioski dla gospodarki Polski. Następnie w części empirycznej artykułu wykorzystano proste miary i zależności gospodarcze (pierwsze prawo Kaldora, stan nasycenia popytu, PKB na godzinę przepracowaną, PKB *per capita*), na podstawie których przeprowadzono interpretacje w celu nakreślenia możliwego zaawansowania industrializacji i deindustrializacji w Polsce.

TEORETYCZNE UWARUNKOWANIA EKONOMICZNYCH KONSEKWENCJI INDUSTRIALIZACJI I DEINDUSTRIALIZACJI GOSPODAREK RYNKOWYCH

Industrializacja rozumiana jest jako wzrost udziału przetwórstwa przemysłowego w produkcji i zatrudnieniu danej gospodarki [*Ibidem*].

Prowzrostowe możliwości gospodarek tkwiące w rozwoju przemysłu ujęte w hipotezie Kuznetza dotyczącej „opóźnienia wzrostu industrialnego”, w prawie wzrostu przemysłowego, ujęciu Kaldora źródeł wzrostu produktywności w gospodarce, naturalnym prawie starzenia się przemysłu Hansena, prawie wzrostu Burnsa, jednym z czterech praw opóźniania wzrostu Wolfa zostały szeroko udokumentowane i potwierdzone. Działanie prawa Verdoorn'a³ uzależniało stopę wzrostu produktywności w całej gospodarce od ekspansji sektora przemysłowego. Nowe technologie przemysłowe, redukcja kosztów, ujawnianie się efektów skali prowadziły do osiągania dojrzałości przemysłu, spowalniały stopę wzrostu starych przemysłów i stwarzały warunki do pojawiania się nowych przemysłów [Kuznetz, 1959, s. 33; Alderefer, Michl, 1942]. Etap dojrzałości przynosił również efekt dyspersji, objawiający się realokowaniem przemysłów na obszary mniej kosztowe, kierowanie produkcji na obszary, w których popyt nie został jeszcze nasycony. Przemysły przenoszone są na obszary, gdzie płace są relatywnie niższe i warunki działalności produkcyjnej bardziej elastyczne niż na macierzystych obszarach produkcyjnych.

Ujawniające się w procesach industrializacyjnych wzrosty wydajności istotnie zwiększały dochody ludności, obniżały ceny i podnosiły dobrobyt społeczny oraz prowadziły do zmian struktury spożycia ku dobrom wyższego rzędu [Piketty, 2015, s. 113, 116].

Analizy długookresowe wskazujące na przejmowanie dominujących udziałów w produkcji przez usługi, przy produktywności w przemyśle wzrastającej w dużo większym stopniu niż produktywność w usługach, oznaczają zwiększanie się udziału sektora usług w strukturze zatrudnienia, w tym dla potrzeb absorpcji siły roboczej wypychanej z przemysłu [Rowthorn, Ramswamy, 1997, s. 11–12].

³ Szybszy wzrost produkcji podnosi produktywność wskutek działania rosnących efektów skali

Mimo że sektor usług ukazany został jako obszar rozwoju gospodarczego, gdzie wzrosty produktywności będą wyznaczać w dużym stopniu przeciętny wzrost gospodarczy [Baumol, Blackman, Wolff, 1989; Rowthorn, Ramaswamy, 1997, s. 22]⁴, to przemysł nadal pozostaje kluczowym źródłem zatrudnienia i zmian strukturalnych, przynajmniej w krajach o niskim i średnim dochodzie narodowym Dasgupta, Singh, 2006, s. 16].

Uruchamiane industrializacją procesy społeczno-gospodarcze prowadzą z czasem do naturalnego efektu, jakim jest deindustrializacja⁵. Deindustrializacja nie oznacza upadku sektora przemysłowego, ale naturalny efekt rozwoju gospodarczego, wynikający z procesu twórczej destrukcji wkomponowanego w system kapitalistyczny [Schumpeter, 1942]. Gdy rozumiana jest ona jako długookresowy spadek udziału zatrudnienia w przemyśle, analizowana jest nie jako zjawisko negatywne, ale jako naturalna konsekwencja dynamizmu przemysłowego w gospodarkach rozwiniętych [Rowthorn, Ramaswamy, 1997]. Udział zatrudnienia w sektorze usług zwiększa się, kiedy zatrudnienie w sektorze przemysłowym zaczyna spadać. Następnie, kiedy wzrost wydajności pracy jest o wiele szybszy niż wzrost popytu na dobra przemysłowe, dynamika wzrostu udziału zatrudnienia w sektorze usług zaczyna istotnie zwiększać się. Spadek zatrudnienia w sektorze przemysłowym powoduje, że sektor usług absorbuje całą siłę roboczą uwalnianą zarówno z sektora rolniczego, jak i przemysłowego [Fourastie, 1972, s. 193–194]. Negatywne konsekwencje deindustrializacji ujawniają się w warunkach, gdy sektor usług może nie być w stanie całkowicie zaabsorbować uwolnionej siły roboczej, a gospodarka coraz słabiej radzi sobie z bezrobociem czy obniżonymi standardami życia ludności. Deindustrializacja może być też połączona z negatywnym szokiem, tj. duża aprecjacja realnego kursu walutowego czy pro-deindustrializacyjna polityka gospodarcza, sprzyjająca np. silnej liberalizacji handlowej między krajami o mocnych i słabych przewagach komparatywnych⁶.

W miarę trwania procesu deindustrializacji wzrost wydajności w gospodarce coraz bardziej zależy, nie tyle od wzrostu produktywności w przemyśle, co od wzrostu produktywności w sektorze usług. Natomiast, ewolucja produktywności w sektorze usług będzie zależała od przyszłego rozwoju takich obszarów jak technologie informacyjne oraz zmiany w strukturach konkurencyjnych w tym sektorze. Technologiczny rozwój powoduje, że pewne rodzaje usług będą się rozwijały dużo szybciej niż inne i stąd, w sektorze tym następują znaczące zmiany strukturalne w czasie. Zaznaczyć jednak należy, że innowacje produktowe w przemyśle będą wciąż od-

⁴ Pojęcie „asymptotyczna stagnacja” nie jest normatywne, nie oznacza ono, że stopa wzrostu produktywności będzie musiała być niska w ujęciu absolutnym w długim okresie.

⁵ Deindustrializację można ujmować w dwóch kategoriach – mierzoną relatywnym spadkiem udziału przemysłu w ogólnej produkcji lub mierzoną relatywnym spadkiem udziału przemysłu w ogólnym zatrudnieniu.

⁶ Deindustrializacja ujmowana przez L. Thurowa postrzegana jest jako destrukcja gospodarki przemysłowej powodowana przez identyfikowalne działania ludzkie (np. negocjacje nad warunkami pracy) [Thurow, 1980].

grywały ważną rolę z powodu istnienia efektu rozproszenia, działającego na rzecz wzrostu produktywności w usługach [Rowthorn, Ramaswamy, 1997, s. 22].

Tabela 1 ujmuje zestawienie najważniejszych efektów procesu industrializacji i deindustrializacji gospodarek rynkowych.

Tabela 1. Zestawienie podstawowych, ujawnionych efektów reindustrializacji i deindustrializacji gospodarek rynkowych

Kryterium podziału	Oddziałujące na zmiany struktury produkcji	Oddziałujące na zmiany struktury zatrudnienia
Industrializacja		
wywołane postępowaniem technologicznym	wzrosty wydajności w przetwórstwie przemysłowym generują <i>structural change bonus</i> w postaci przyrostów dochodów <i>per capita</i>	realokacja zasobów z rolnictwa do przemysłu
	dogodne warunki do akumulacji kapitału w sektorze przetwórstwa przemysłowego (bardziej niż w rolnictwie czy usługach) poprzez większe możliwości koncentracji w tym sektorze	masowy dostęp do rynku pracy zasobów siły roboczej słabo wykwalifikowanej
	sprzyjające warunki do ujawniania się korzyści skali	
	korzystne warunki rozwoju technologicznego zarówno w odniesieniu do postępu technologicznego materialnego i niematerialnego	
	dyfuzja technologii z sektora przemysłowego na inne sektory gospodarki i w ramach samego przemysłu (<i>spill over effects</i>) – pozytywne efekty zewnętrzne z inwestycji w wiedzę i technologię	
	silne efekty powiązań (<i>linkage</i>) – pozytywnych efektów zewnętrznych płynących z inwestycji w danym sektorze	
wywołane zmianami struktury spożycia	wzrost dochodów <i>per capita</i> wywołuje spadek udziału wydatków na produkty rolne w wydatkach ogółem, a wzrasta udział wydatków na produkty przemysłowe	
Deindustrializacja		
wywołane postępowaniem technologicznym	stosunkowo niskie wzrosty wydajności pracy obniżają możliwości generowania dochodów porównywalnych z tymi z sektora przemysłowego	malejący udział zatrudnienia w przedsiębiorstwach przemysłowych w gospodarkach rozwiniętych
	relatywnie słabe wzrosty wydajności czynią ceny usług stosunkowo wysokie	stagnacje przeciętnych realnych wynagrodzeń i wzrost nierówności płacowych
	deinwestycje – upadek starych gałęzi przemysłu	spadająca siła związków zawodowych

wywołane rozwojem handlu i globalizacją	szybki wzrost współpracy handlowej i mobilności kapitałowej między krajami rozwiniętymi i rozwijającymi się	wraz ze wzrostem relokacji zasobów do sektora usług dochody gospodarki mają tendencję spadkową
	przenoszenie dojrzałych przemysłów do krajów rozwijających się	masowy wzrost bezrobocia w większości rozwiniętych gospodarek europejskich od początku lat 70.
wywołane zmianami w strukturze spożycia	wzrost dochodów zmienia strukturę spożycia w kierunku wzrostu korzystania z usług, te są relatywnie drogie (niska wydajność) i stąd, do ich pożądanego dla gospodarki popytu konieczny jest odpowiednio wysoki dochód narodowy	otwieranie się nowych możliwości zatrudnienia jak tylko zgłaszany jest wystarczający popyt na usługi

Źródło: opracowanie na podstawie: [Szirmai, 2012, s. 410–417; Norton, 1996, s. 17].

Główne zidentyfikowane dotychczas siły napędzające industrializację tkwią w zmianach technologicznych, przekształcaniach struktury spożycia ludności. Rozpoznanie tych zmian jest obserwowalne najwyraźniej za pomocą takich podstawowych wielkości makroekonomicznych jak produkcja, zatrudnienie czy ceny. Uprzemysłowienie gospodarki skutkuje w obszarze produkcji napędzającymi się wzrostami wydajności, przekładającymi się na wzrost dochodów *per capita*, ale także wzrosty koncentracji akumulacji kapitału czy wzmoczone korzyści skali. Następuje jednocześnie rozprzestrzenianie się materialnego i niematerialnego postępu technicznego na inne sektory, a w tym przekształcanie się go w pozytywne efekty zewnętrzne oddziałujące na całą gospodarkę. Wzrost dochodów ciągniony industrializacją podnosi również zapotrzebowanie na dobra wyższego rzędu wzmacniając dodatkowo pozytywne efekty zewnętrzne. Industrializacja w odniesieniu do zmian w zatrudnieniu widoczna jest głównie poprzez naturalne przesunięcia zasobów siły roboczej z rolnictwa do przemysłu. Początkowe etapy industrializacji gospodarek charakteryzowały się również ważną dla gospodarek absorpcją słabo kwalifikowanej siły roboczej.

Deindustrializacja pozostaje jeszcze stosunkowo słabo wyeksplorowanym naukowo zjawiskiem gospodarczym. Ujawnianie się deindustrializacji wywoływane przez zmiany technologiczne, zmiany struktury spożycia czy nasilenie się handlu międzynarodowego jest jak na razie dość bezsporne. Zyskiwanie coraz większych udziałów przez usługi w produkcji globalnej niesie natomiast stosunkowo niskie poziomy wydajności, za tym również niższe poziomy dochodów w porównaniu z wielkościami dochodu osiągalnymi w przemyśle. Wysokie ceny usług wynikają głównie z zawyżonych w stosunku do niskiej wydajności w sektorze usług⁷ płac.

⁷ W porównaniu z wydajnością i dochodami osiągalnymi w innych sektorach gospodarki.

Delokalizacja, mobilność kapitału, zaspokajanie popytu na dobra przemysłowe przez produkcje z innych krajów są dalszymi konsekwencjami wzrostu dominacji produkcji sektora usługowego w gospodarkach. Od strony zatrudnienia deindustrializacja wywołuje realokację zasobów wytwórczych do sektora usług, która niesie ze sobą tendencje spadkową dochodów w gospodarce. Powstaje w efekcie pewne obciążenie gospodarki, wynikające z takich zmian strukturalnych w postaci choroby Baumola („choroba kosztowa”). Wywołane jest ono bezpośrednio wzrostem płac w sektorach, w których, mimo że nie działa postęp techniczny (procesy produkcyjne zdominowane przez czynnik pracy – usługi opieki zdrowotnej, edukacji, działalności artystycznej), to płace dostosowywane są do ich poziomów w sektorach, w których osiągane są wyższe wzrosty wydajności pracy [Baumol, 2012].

Wraz z przesuwaniami się czynników produkcji między sektorami (z sektora przemysłu do sektora usług), jak również między krajami (z krajów wysoko rozwiniętych do krajów rozwijających się) ujawniają się nowe zjawiska, które występują samodzielnie czy współistnieją z wcześniejszymi zjawiskami – nierówności płacowe, słabnąca rola związków zawodowych, masowy wzrost bezrobocia wśród osób mało przedsiębiorczych i niskowyzyskanych.

Generalny proces przemian strukturalnych w gospodarkach ujawnia się w sekwencji zmian gospodarczych. Ujawniające się zróżnicowanie tempa zmian wydajności pracy między sektorami, sekcjami czy działami produkcji w gospodarce uruchamiają zmiany zatrudnienia, a te pociągają za sobą zmiany cen (odwrotność wydajności) i zmiany struktury produkcji nominalnej (poziom produkcji realnej utrzymuje się na stabilnym poziomie).

KONSEKWENCJE DEINDUSTRIALIZACJI W KRAJACH ROZWIJAJĄCYCH SIĘ

Większość gospodarek wysoko rozwiniętych znajduje się w fazie zmian strukturalnych, które w efekcie naturalnych procesów realokacyjnych rejestrują deindustrializacyjne trendy szczególnie w obszarze zmian zatrudnienia. W ciągu ostatniego stulecia napędzana przez wzrosty wydajności industrializacja tych krajów umożliwiła wielokrotne wzrosty siły nabywczej (różne dla poszczególnych dóbr) [Piketty, 2015, s. 116].

Rosnąca rola sektora usługowego w strukturze gospodarki, w której dotychczas wygenerowany dochód narodowy nie pozwalała na stabilny wzrost sprzedaży usług stanowi znaczące obciążenie na ścieżce szybkiego wzrostu gospodarczego. Sytuacja taka dotyczy głównie gospodarek rozwijających się bez silnych przewag komparatywnych.

Kraje rozwijające się notują przejście do gospodarki opartej na usługach na poziomach dochodów istotnie niższych niż te obserwowane w krajach dziś wy-

soko rozwiniętych gospodarczo. „Technologiczna stagnacyjność” sektora usług wynikająca ze stosunkowo umiarkowanych możliwości osiągnięcia tam wyższych poziomów wydajności pracy oraz konieczność wzrastania w nim płac w stosunku do płac w całej gospodarce [Baumol, 2012] czyni usługi stosunkowo drogimi. Zachodzące w tych gospodarkach wzrosty wydajności pracy w poszczególnych sektorach produkcji oraz wzrosty dochodów ludności, przekształcające strukturę jej spożycia (ku dobrom wyższego rzędu – prawo Engla), a szczególnie nasilanie się handlu i globalizacji narażają gospodarki rozwijające się na przedwczesną deindustrializację. Główny punkt ciężkości tego typu przemian strukturalnych leży, zatem, w poziomie dochodu, przy którym kraj obniża udziały swojej produkcji i zatrudnienia w przetwórstwie przemysłowym i zwiększa w usługach. Konsekwencje dopuszczenia wejścia krajów rozwijających się w fazę deindustrializacji na stosunkowo niskim poziomie PKB *per capita* niosą za sobą poważne zagrożenie w obszarze stabilizowania potencjału pro wzrostowego gospodarki. Zidentyfikowane negatywne efekty przedwczesnej deindustrializacji sprowadzają się głównie do ekspozycji zalet wynikających z działalności sektora przemysłu przetwórczego:

1. Działalność produkcyjna rozwijana w przemyśle przetwórczym jest silnie prowydajnościowa, co wynika z możliwości realizowania się w niej postępu technologicznego (zjawisko to jest w znacznie mniejszej mierze obserwowane w sektorze usług).
2. Sektor przemysłu przetwórczego absorbuje znaczące ilości niewykwalifikowanej siły roboczej.
3. Towary, będące efektem produkcji przetwórczej są łatwo zbywalne i w warunkach gospodarki o niskich dochodach, gdzie popyt jest bardzo nienasycony, nie ujawniają się ograniczenia po stronie popytowej [Rodrik, 2016, p. 3].

W gospodarkach wysoko rozwiniętych procesy deindustrializacyjne ujawniły się bardziej w zatrudnieniu niż w produkcji. Postęp technologiczny pozostaje w tych krajach główną determinantą omawianych przemian strukturalnych. Przy czym, duża część przesunięć siły roboczej dotyczy pracowników niewykwalifikowanych, którzy są wypychani z procesów wytwórczych przez coraz bardziej zaawansowane technologie.

W gospodarkach rozwijających się, natomiast, podobny jak w gospodarkach rozwiniętych udział postępu technologicznego w procesach deindustrializacyjnych jest mniej oczywisty. D. Rodrik bardziej skłania się do wyjaśnienia tych zmian dostosowywaniem się cen relatywnych (spadek cen relatywnych dóbr przetwórstwa przemysłowego w wyniku zróżnicowanego postępu technologicznego) w efekcie nasilającej się współpracy handlowej między krajami i globalizacji. Jednocześnie, gospodarki, które odniosły sukces w wypracowaniu silnych przewag komparatywnych na rynkach międzynarodowych odnotowały słaby wpływ deindustrializacji na spadek zatrudnienia [Rodrik, 2016, p. 3–30].

ANALIZA PRZEKSZTAŁCEŃ INDUSTRIALIZACYJNYCH W POLSCE

PODEJŚCIE METODYCZNE

Wskazanie Kaldora na silną zależność między stopami wzrostu przetwórstwa przemysłowego a wzrostem PKB ujmowane jest jako pierwsze prawo Kaldora (podejście od strony produkcji). Mówi ono, że im bardziej wzrost produkcji w przetwórstwie przemysłowym przekracza wzrosty PKB, tym większy jest wzrost PKB [Dasgupta, Singh, 2006; Kaldor, 1966; Kaldor, 1967]. Bazując na tej zależności ukazana zostanie rozbieżność między stopami wzrostu w przetwórstwie przemysłowym oraz usługach a stopami wzrostu PKB w Polsce w latach 2000–2015. Ujęcie to będzie jednocześnie zobrazowaniem tendencji de- oraz industrializacyjnych w tym kraju.

Za pomocą danych na temat kształtowania się zmian popytu globalnego na produkty przetwórstwa przemysłowego w kraju (zmian produkcji globalnej w przetwórstwie przemysłowym oraz zmian importu dóbr przetwórstwa przemysłowego) ukazany zostanie stan nasycenia rynków dobrami przemysłowymi produkowanymi w Polsce (podejście od strony nasycenia popytu).

Zmiany struktury zatrudnienia w latach 1995–2014 dla poszczególnych sektorów produkcji w Polsce pozwoli zobrazować nasilenie trendów de- oraz industrializacyjnych.

Dane na temat PKB na godzinę przepracowaną, jako procent poziomu USA (USA=100) oraz na temat PKB *per capita* w cenach stałych z 2010 roku, PPS, w USD, PKB *per capita* (USA = 100) dodatkowo pozwolą rzucić pełniejsze światło na analizowane zależności w kontekście realnej konwergencji gospodarki Polski z gospodarkami innych krajów.

ZARYS UWARUNKOWAŃ PRZEMIAN W SEKTORZE PRZEMYSŁOWYM W POLSCE

Lata transformacji gospodarczej w Polsce przyniosły istotny uszczerbek dla potencjału przemysłowego gospodarki Polski. Wśród podmiotów produkcyjnych w przemyśle powstałych przed 1949 rokiem, oraz tych zbudowanych w latach 1949–1989 zarejestrowano 43% ubytku liczby zakładów (poddanych badaniu), w efekcie tego zjawiska utracono 37% majątku, 38% produkcji i niemal 50% miejsc pracy w badanych zakładach tego sektora (badano 70% ogólnej liczby zakładów w przemyśle). W tym, szczególnie ubytek poniosły całe branże – przemysł lekki, górnictwo, hutnictwo, elektronika, informatyka, stocznie, budowa maszyn w województwach śląskim, mazowieckim, łódzkim i dolnośląskim. W efekcie, w okresie 24 lat transformacji gospodarczej produkcja sprzedana przemysłu rosła średniorocznie 3,6%, co stanowiło przyrost dwa razy mniejszy niż w okresie industrializacji gospodarki socjalistycznej.

Obecnie, w Polsce przemysł przetwórczy bazuje istotnie na małych i średnich przedsiębiorstwach (20% zatrudnionych w przemyśle, 9-krotny wzrost produkcji

sprzedanej od 1989 roku), co nie prowadzi jednak do uformowania się stabilnych podstaw przyrostu mocy wytwórczych z silnie rozbudowaną bazą rozwojowo-badawczą (liczba osób pracujących w badaniach i rozwoju w przeważającej większości przedsiębiorstwach 2012 roku wyniosła 14,5 tys. osób, w 1988 roku kształtowała się ona na poziomie 60,5 tys. zatrudnionych). W efekcie produkcja w przemyśle w Polsce (głównie w motoryzacji, elektronice i przemyśle maszynowym) nie ma możliwości realizowania „pełnego cyklu produkcji finalnej” i opiera się przeważnie na montowaniu produktów przemysłowych z importowanych części składowych. Taki obraz sytuacji ekonomicznej przemysłu nie pozostaje bez wpływu na takie wielkości gospodarcze jak: około 2 mln rzesza zarejestrowanych bezrobotnych (sięgająca nawet 3 mln w niektórych okresach transformacji), ponad 2 mln emigrantów – osób czynnych zawodowo, w 40% z wyższym wykształceniem [Paradysz, 2015, s. 59, 61].

WNIOSKI Z ANALIZY

Ukazanie stosunku zmian produkcji realnej w przetwórstwie przemysłowym oraz w usługach do zmian produkcji realnej w całej gospodarce ma, na bazie obserwacji Kaldora, ukazać natężenie procesów industrializacyjnych w danym kraju. Dla Polski zależność ta została przedstawiona w tabeli 2.

Pierwsze prawo Kaldora ujawnia się tym bardziej, im bardziej zmienne prezentowane są dla lat oddalonych od roku bazowego (2000), tj. im słabej odzwierciedlana jest w zmiennych wpływ cen. Można zatem stwierdzić, że od strony produkcji w gospodarce Polski zachodzi silnie proces industrializacyjny. W usługach rynkowych (tych nierozzerwalnie związanych ze wzrostem produkcji przemysłu przetwórczego) nadwyżka stopy wzrostu wartości dodanej jest również istotna, co wskazuje na toczące się w gospodarce procesy serwisyzacji ujmowane od strony produkcji.

Jak wykazano w części teoretycznej, przemysł, w tym szczególnie przetwórstwo przemysłowe, stanowi kluczową determinantę w procesie wzrostu gospodarczego. Dopóki produkcja globalna i import wzrastają (wraz z zatrudnieniem) obserwuje się proces industrializacji. Po osiągnięciu punktu nasycenia (kiedy produkcja globalna w przetwórstwie przemysłowym zaczyna spadać) następuje naturalna realokacja czynnika pracy do sektora usług. Ujęcie od strony popytowej (tabela 3) będzie miało na celu wskazanie czy nastąpił stan nasycenia produkcją przetwórstwa przemysłowego i tym samym czy można wnioskować o naturalnym tempie i kierunku omawianych przemian strukturalnych.

W Polsce, produkcja globalna w przetwórstwie przemysłowym wciąż wzrasta, a zmiany te stanowią główne źródło wzrostu gospodarczego w Polsce i tworzą zapotrzebowanie na usługi rynkowe. Oznacza to tym samym brak nasycenia produktami przemysłowymi.

Ponadto, mimo że zapotrzebowanie w gospodarce (produkcja globalna plus import) Polski jest rosnące, w tym głównie w przemyśle przetwórczym, zatrudnienie tam nie wzrasta w tym samym tempie, a wręcz nieznacznie spada (tabela 4).

Tabela 2. Zmiany produkcji realnej w przetwórstwie przemysłowym, usługach rynkowych i w całej gospodarce Polski w latach 2000–2015, 2000=100 (ujęcie w cenach stałych)

Zmienne / lata	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Zmiana wartości dodanej w całej gospodarce	100	101,3	103,3	106,8	112,7	116,5	123,7	132,5	138,1	142,4	147,4	154,8	157,3	159,3	164,6	170,2
Zmiana wartości dodanej przetwórstwa przemysłowego	100	98,8	101,3	113,5	128,9	135	157,5	179,9	195	197,5	214,9	231,9	239,8	240,3	259,3	278,2
Zmiana wartości dodanej usług rynkowych	100,0	104,9	107,9	109,5	119,3	127,9	138,2	152,9	166,3	180,7	188,8	203,1	213,4	218,7	226,3	234,5

Źródło: <http://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/> (dostęp: 20.06.2016 r.).

Tabela 3. Dynamika produkcji globalnej przemysłu (ceny stałe) i popytu krajowego, 2005=100

zmienna/lata	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014 wstępne dane
popyt krajowy	117,2	123,4	123,2	128,4	133,8	133,1	132,2	138,7	
przetwórstwo przemysłowe	124,8	129,7	123,9	134,3	145,8	146,8	149,4	155,4	
import dóbr przetwórstwa przemysłowego ⁸	134,4	145,8	125	142,1	150,9	148,6	152,9	168,8	

Źródło: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-handlu-zagranicznego-2015,9,9.html>; <http://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/>

Tabela 4. Struktura zatrudnienia w latach 1995 – 2014, w Polsce (gospodaraka ogółem=100)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Wyszególnienie	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Zatrudnienie ogółem	16,8	16,8	16,3	16,2	16,3	16,4	16,9	16,9	17,0	16,9	16,6	16,2	15,6	15,3	15,4	16,8	16,7	16,8	16,7	16,4
Rolnictwo	27,5	28,1	27,2	26,5	25,2	23,4	23	22,6	22,7	23,1	22,6	22,7	22,9	22,1	21	20,6	20,5	20,2	20,2	20,3
Przemysł (przetwórstwo łącznie z górnictwem i energią)	33,8	34,9	36,7	37,7	38,5	37,5	37,0	37,5	37,4	37,0	37,6	38,2	39,3	40,4	63,6	62,5	62,8	63	63,1	63,3
Usł (ryn+bud łącznie z usługami nerynkowymi) ⁸																				

Źródło: opracowanie na podstawie danych GUS; www.stat.gov.pl (dostęp: 15.01.2016 r.)

⁸ <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-handlu-zagranicznego-2015,9,9.html#archive>

Tego typu wzorzec zmian strukturalnych charakterystyczny dla krajów rozwijających się ujawnia się głównie w warunkach liberalizacji handlowej tych krajów z krajami wysoko rozwiniętymi. W takich warunkach, bowiem, rosnący popyt jest zaspokajany przez konkurencyjną produkcję z krajów rozwiniętych.

W krajach wysoko rozwiniętych zmiany zatrudnienia w przemyśle, silnie zależne od zapotrzebowania na produkty przemysłowe, absorbują siłę roboczą do tego sektora, a realokacja pracy do sektora usług następuje po ustabilizowaniu się popytu na produkty przemysłowe, co następuje na stosunkowo wysokim PKB *per capita*.

W gospodarce Polski, w której obserwuje się duże zmiany produkcji globalnej, ale bez porównywalnych zmian udziału zatrudnienia w przemyśle mówi się o zachodzeniu zjawiska dualizmu deindustrializacyjnego, zamykającego kraj w pułapce średniego wzrostu [Waląg, 2013, s. 94–106]. Obserwując strukturę produkcji, w gospodarce ujawniają się procesy industrializacyjne. Natomiast od strony zatrudnienia, zmiany strukturalne wskazują na deindustrializację.

W efekcie, porównując gospodarkę Polski z zaawansowanymi rynkowo gospodarkami strefy euro czy Wielkiej Brytanii ukazuje się realny dystans rozwojowy (tabele 5, 6).

Tabela 5. PKB na godzinę przepracowaną, jako procent poziomu USA (USA=100)

Kraj	1971	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Polska	–	–	–	–	–	28,5	33	34,8	40,7	44,6
Niemcy	68,1	76,5	85	86,8	91,7	97,5	92,7	92,2	91,8	96,1
Wielka Brytania	62,5	63,6	71,5	75,5	76,2	82,3	84,9	83,6	76,3	75,4
strefa euro	–	–	–	–	–	87,1	84,8	79,8	81,4	85

Źródło: OECD.Stat, <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=24862> (stan na dzień 26.05.2016 r.).

Tabela 6. PKB *per capita* (podejście wydatkowe), ceny stałe z 2010 roku, PPS, w USD, PKB p.c. USA = 100

lata / kraje	1971	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Polska (dane szacunkowe)	–	–	–	–	27,3	28,3	31,4	34	43	45,5
Niemcy (dane szacunkowe do 1990 r.)	80,6	82,6	86,2	82,7	84,7	85,8	80,8	77	83,6	83,8
Wielka Brytania	71,6	71,5	70,1	69,7	73	73,2	72,5	75,1	74,3	74,7
Strefa Euro	–	–	–	–	–	76,5	74,5	72,6	74,6	71,5

Źródło: OECD.Stat, <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=24862> (stan na dzień 26.05.2016 r.).

Przyjęte miary dystansu rozwojowego wskazują nawet na dwukrotnie niższy poziom PKB na godzinę przepracowaną czy PKB *per capita* w cenach stałych. Oznacza to nie tylko słabe możliwości wypracowania przewag komparatywnych

z tymi krajami, ale konieczność uważnego prowadzenia polityki handlowej z nimi. Tak istotna dywergencja realna wskazuje jednoznacznie na ryzyko pogłębiania integracji gospodarczo-monetarnej z tymi krajami na zasadach równoważnych.

ZAKOŃCZENIE

Na podstawie stylizowanych faktów w badanym okresie można by przyjąć, że główną przyczyną uwięzienia gospodarki Polski na średnim poziomie wzrostu jest przedwczesna deindustrializacja wywołana dychotomią procesów przemian strukturalnych.

Gdyby deindustrializację potraktować jako stan równowagi na niskim poziomie wzrostu wywołany niedoskonałościami wynikającymi z porażek w koordynacji na szczeblu polityki państwa, wówczas umacnia się zasadność podejścia do polityki przemysłowej w kierunku reindustrializacji.

Opieranie modeli wzrostu właściwych dla danych warunków gospodarczych na innych filarach wzrostu niż te spójne z industrializacją może prowadzić kraj na ścieżkę umiarkowanych wzrostów gospodarczych lub stagnacji gospodarczej. Budowanie wzrostu gospodarczego na usługach, nawet tych „technologicznie progresywnych” (tj. finanse, komunikacja i informatyka, robotyka, badania i rozwój) i łatwo zbywalnych mogłoby w dużej mierze stanowić równorzędną industrializacji alternatywę, jednak wymogi zasobowe (wysoko kwalifikowana siła robocza) dyskwalifikują przeważnie kraje rozwijające się w tym podejściu [Rodrik, 2016, p. 29]. Konstytuowanie podstaw wzrostu produkcji gospodarek rozwijających się na usługach, które odznaczają się niskimi poziomami wydajności i słabą zdolnością handlową (np. usługi osobowe) ograniczane jest dochodem gospodarki i nie może tym samym prowadzić do zrealizowania się celów zakładanych w procesach nadganiań [Karpiński, Paradysz, Soroka, Żółtowski, 2015].

Skupienie zasobów politycznych i wysiłków intelektualnych na wypracowaniu właściwej dla gospodarki Polski stymulacji rozwoju przemysłu jest ważnym elementem działań prorozwojowych w kraju na kolejne dekady.

W. Eucken w pierwszej połowie XX wieku wskazywał na industrializację jako warunki społeczno-gospodarcze, które szczególnie ujawniły potrzebę wypracowania właściwego dla danych warunków krajowych ładu gospodarczego. Współczesna złożoność i dynamika zachodzących zmian gospodarczych (przemieszczania ludności, kolejne fazy zaawansowania aparatu wytwórczego, rewolucjonizująca rola wiedzy technicznej) daleko przekroczyła obszar zachowań ekonomicznych, co dodatkowo uwydatnia konieczność dostosowania ustrojów gospodarczych. Jedną z propozycji ustroju gospodarki jest ustrój oparty na konkurencji, nastawiony na „respektowanie prawidłowości, które ujawniają się w procesie gospodarczym, ale także wyraźnie zamierza je aktywizować” [Eucken, 2005, s. 45–50, 409–410]. W tak kształtowanym porządku gospodarki decy-

zje ekonomiczne determinuje rynek, na czele którego stoi prawo konsekwentnie blokujące wszelkie przejawy monopolizacji władzy gospodarczej [Eucken, 2005; Eucken, 2003].

BIBLIOGRAFIA

- Alderfer E.B., Michl H.E., 1942, *Economics of American Industry*, NY, McGraw-Hill.
- Baumol W.J., Blackman E.N., Wolff E.N., 1989, *Productivity and American Leadership: the long view*, MIT Press, Massachusetts, Cambridge.
- Baumol W.J., 2012, *The cost disease. Why computers get cheaper and health care doesn't*, Yale University Press, New Haven & London.
- Dasgupta S., Singh A., 2006, *Manufacturing, services and premature deindustrialization in developing countries. A Kaldorian analysis*, UNU-WIDER Research paper no. 49.
- Eucken W., 2005, *Podstawy polityki gospodarczej*, Poznańska Biblioteka Niemiecka, Poznań.
- Eucken W., 2003, *Polityka porządku konkurencji – zasady konstytuujące [w:] Społeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, red. E. Mączyńska, P. Pysz, PTE, Warszawa.
- Fourastie J., 1972, *Myśli przewodnie*, PIW, Warszawa.
- Kaldor N., 1966, *Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kaldor N., 1967, *Strategic Factors in Economic Development*, New York State School of Industrial and Labour Relations, Cornell University: Ithaca NY
- Karpiński A., Paradysz S., Soroka P., Żółtkowski W., 2015, *Od uprzemysłowienia w PRL do deindustrializacji kraju*, Wydawnictwo MUZA SA, Warszawa.
- Kuznetz S., 1959, *Six lectures on economic growth*, Glencoe, IL: The Free Press.
- Paradysz S., 2015, *Industrializacja, deindustrializacja i początek reindustrializacji Polski*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 6.
- Piketty T., 2015, *Kapitał XXI wieku*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Rodrik D., 2016, *Premature deindustrialization*, „Journal of Economic Growth”, No. 21, <https://doi.org/10.1007/s10887-015-9122-3>.
- Rowthorn R., Ramaswamy R., 1997, *Deindustrialization: causes and implications*, „IMF Working Paper”, No. 42, <https://doi.org/10.5089/9781451975826.001>.
- Schumpeter J.A., 1942, *The process of creative destruction*, Unwin.
- Szirmai A., 2012, *Industrialisation as an engine of growth in developing countries, 1950–2005*, „Structural Change and Economic Dynamic”, No. 23, <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2011.01.005>.
- Thurow L., 1980, *Zero-sum society*, Basic Books, NY.
- Waląg P., 2013, *Dualizm procesów dezindustrializacji w gospodarkach doganiających na przykładzie gospodarki Polski [w:] Wzrost zrównoważony a procesy restrukturyzacji*, red. P. Bartkowiak, T. Bernat, Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu nr 243, Poznań.
- World Bank Atlas, <http://data.worldbank.org/news/new-country-classifications-2015> (dostęp: 19.05.2016 r.).

Wskaźniki makroekonomiczne, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-handlu-zagranicznego-2015,9,9.html#archive> (dostęp: 21.05.2016 r.).

Streszczenie

Głównym celem opracowania jest ukazanie przebiegu procesów zmian strukturalnych w warunkach Polski jako gospodarki, która wchodząc w fazę deindustrializacji nie wyczerpała jeszcze w pełni potencjału, jaki kryje industrializacja, z wciąż nienasyconym popytem wewnętrznym na dobra przemysłowe i niewykorzystanymi możliwościami wypracowania silniejszych niż dotychczas przewag komparatywnych.

Na bazie teoretycznej prezentacji problematyki industrializacji i deindustrializacji gospodarek przeprowadzona została analiza uwarunkowań gospodarki Polski. Posłużono się prostymi miarami takimi jak te z pierwszego prawa Kaldora, miary nasycenia popytu sektorowego, PKB na godzinę przepracowaną, PKB *per capita*.

Uzyskane w trakcie analizy wnioski wskazują na industrializację jako ważne źródło wzrostu wydajności pracy i dochodu w Polsce i uzasadniają podejście do reindustrializacji jako elementu polityki gospodarczej w procesie rozwojowego nadgania.

Słowa kluczowe: industrializacja, deindustrializacja, przedwczesna deindustrializacja, dychotomia procesów deindustrializacyjnych

Industrialization and deindustrialization of an economy. Contribution to the discussion on the reindustrialization of the economy of Poland

Summary

The main objective of the paper is to outline the course of the process of structural change in the condition of the economy of Poland. Poland perceived as an example of an economy that enters the phase of deindustrialization without fully drained the potential of industrialization – demand for industrial goods not saturated and still existing possibilities to strengthen comparative advantages.

The theoretical approach to industrialization and deindustrialization of an economy serves as a background to further investigation of the problems on the grounds of the economy of Poland. The analysis of the conditions of Polish economy is undertaken by the means of simple measures such as the first Kaldor law, the saturation of sectoral demand, GDP *per hour worked*, GDP *per capita*.

Following the presented analysis, industrialization as an important source of productivity and income emerges as an indispensable element of economic policy of Poland on the way to catch up.

Keywords: industrialization, deindustrialization, premature deindustrialization, dichotomy of deindustrialization processes

JEL: O11 O14